

TOTEM

Tidsskrift ved Religionsvidenskab,
Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet
Nummer 36, efterår 2015
© TOTEM og forfatterne, 2015

Religionspsykologi

Religion og moral

Af stud. mag.
Camille Tybjerg

Indhold

1. Indledning	3
2. Religion og moral.....	3
2.1 Religions oprindelse	3
2.2 Religiøse forestillinger.....	3
2.3 Moralske intuitioner	6
3. Fører religion til prosocial adfærd?	8
4. Konklusion	9
5. Litteraturliste	10

1. Indledning

Inden for de seneste to årtier har kognitionsforskningen etableret sig inden for religionsvidenskaben. Denne opgave kommer til at omhandle den del af forskningen, der vedrører forholdet mellem religion og moral. Forskningen tager afsæt i hypotesen om, at religion er medvirkende til at fremme menneskets prosocialle adfærd, idet der synes at være en tæt kobling mellem disse - religioner har til alle tider beskæftiget sig med forholdet mellem mennesker.

Opgaven vil være en besvarelse af spørgsmål tre og vil være en redegørelse for to forskellige tilgange til studiet af religion og moral - et eksperimentelt og et teoretisk. I den efterfølgende diskussion af forskningen vil der endvidere blive inddraget endnu et studie, der kan kaste lys over resultaterne af de forgående.

2. Religion og moral

2.1 Religions oprindelse

For at kunne præsentere emnet tilstrækkeligt, vil jeg kort inddrage en af grundproblematikkerne inden for religionsvidenskabens kognitive forskning: Er religion opstået som et evolutionært biprodukt af mennesket eller opstået som en evolutionær tilpasning? Den franske antropolog Pascal Boyer er kendt fortaler for, at religion kan ses som et biprodukt af nogle basale kognitive mekanismer indlejret i mennesket. Det er således resultatet af en selektionsproces, hvori nogle begreber klarer sig bedre end andre: "Religious concepts are not around because they are good for people or for society or because of an inherent need or desire to have them. They are around because they are more likely to be acquired than other variants" (Boyer 2000, 211). Modsat findes en anden videnskabelig position, der mener, at religion er evolutionært adaptivt opstået og har haft en funktion for menneskets overlevelse. Tendensen til religion kan derfor forklares som tilpasninger til vores omgivelser for at være medvirkende til at sikre bedre overlevelsesmuligheder (Hammer & Sørensen 2010, 59-60).

2.2 Religiøse forestillinger

En af de bærende positioner inden for forskningen af religion og moral er Jesse Bering, som er en af flere forfattere til *Reasoning about Dead Agents Reveals Possible Adaptive Trends (2005)*¹. Denne artikel har en eksperimentel tilgang til religion og moral, og det bliver undersøgt, om der er en sammenhæng mellem religiøsitet og social, moralsk

¹ Efterfølgende: Bering som forfatter til artiklen.

adfærd. Han tager udgangspunkt i Boyers biproduktteori og kan siges at have en mellemposition i forhold til de to gennemgåede positioner. Han tilføjer nemlig et videre begreb hertil: *exaptation (co-opted spandrels)*. Dette tilføjer funktionelle evner til biproduktet, og det begynder derved med tiden at give en selektiv fordel for mennesket (Bering 2005, 361). Han anerkender derfor Boyers tese om biprodukter, idet han påpeger, at det korrekt kan ses som religions oprindelse. Men i kraft af at mennesket har indoptaget det, bliver det en fordel og får en funktion. Berings eksperimentelle tilgang tager sit udgangspunkt i døden, idet mennesket synes at have en bevidsthed om et liv, der efterfølger døden. Dette kan skyldes, at det generelt findes umuligt for mennesket at forestille sig sit eget ophør, og det er derfor formodentligt et biprodukt af bevidstheden, at vi som mennesker har evnen til at tænke længere end til døden og tilmed endda begære det, der ligger udover vores egen eksistens² (ibid.). Berings undersøgelser viser endvidere, at der er en tendens til, at visse psykologiske og særligt moralske orienterede egenskaber fremhæves hos afdøde eller formodede ånder eller guder (*dead agents*). Denne forestilling om, at moral overlever døden er noget, der biologisk ligger til dét at være menneske (ibid., 363). I kraft af denne forestillingsevne giver det mennesket en frygt for, at vores forfædre, ånder eller guder har adgang til vores handlinger og kan straffe os, mens vi ikke har adgang til deres og ikke kan gøre noget for at straffe dem (ibid., 365). Vi ønsker derved at appellere til agenternes moral ved at have en særlig god adfærd over for andre mennesker, og det aktiverer en omdømmekontrol i mennesket. Ved at agere prosocialt over for sine medmennesker, mindsker det risikoen for at blive socialt ekskluderet af en gruppe, hvilket sikrer overlevelsesmulighederne (ibid., 364). Derfor kan Berings hypotese siges at være, at religiøse forestillinger fører til en prosocial adfærd og disse vil dermed klare sig bedre evolutionært. Dette bliver derved funktionen af det, der i oprindeligt Boyersk forstand blot var et biprodukt af menneskets bevidsthed.

Hypotesen afprøves gennem tre forskellige studier, hvoraf det første drejer sig om at lave en sammenligning af to vurderinger af de samme tre personer på to forskellige tidspunkter. Forsøget går ud på, at der i mellemtiden er sket en ændring i omstændighederne fra første gang, deltagerne skulle vurdere personerne, og dette skulle medvirke en ændring i anden gang, personerne bliver vurderet. I kraft af den bagvedlig-

² Denne tanke bliver allerede præsenteret i filosofihistorien ved Immanuel Kant (1724-1804), der præsenterede tanken om, at menneskets spekulative fornuft rummer en stræben, der prøver at strække sig ud over menneskets egentlige erkendelsesområde (Albinus 2012, 102)

gende hypotese om, at religiøse forestillinger fremmer prosocial adfærd, fortælles deltagerne, at én af de personer, de skal "vurdere" er død i mellemtiden, men at de blev nødt til at lave vurderingerne alligevel. Det viser sig, at den afdøde vurderes som moralsk bedre nu end ved den første vurdering³, og der synes derfor at være en sammenhæng mellem døden og menneskets særlige moralske træk (ibid., 369).

I studie nummer to undersøges nekrologer for at belyse, at det ikke kun er ved fremmede at disse mekanismer igangsættes i menneskets bevidsthed. I studiet viste det sig, at det især er kvaliteterne inden for det moralske domæne, der fremgår flest gange i dødsannoncerne. Det prioriteres at tilkendegive den afdøde som retfærdig og uselvisk som person, i stedet for at berette om, hvad vedkommende har opnået i sit liv (ibid., 366, 371). Det afhænger derfor ikke af forholdet til den afdøde, hvorvidt de moralske kvaliteter påpeges.

Til sidst testes det i studie tre, hvorvidt det påvirker den menneskelige adfærd, hvis man *primer* med døden og overnaturlige agenter (afdødes spøgelse) inden et eksperiment. Bering opstillede et forsøg, hvor deltagerne deltog i den tro, at det var en svær psykologisk test. De blev dog fortalt, at der var en fejl i softwaren, der gjorde, at det rigtige svar ville dukke op på computeren, men deltagerne skulle blot trykke på mellemrumstasten hurtigt, så det ville forsvinde, og de kunne fortsætte testen. Testen blev foretaget på baggrund af tre forskellige grupper, hvoraf gruppe 1 fungerede som en kontrolgruppe. Gruppe 2 blev primet med en historie om en medstuderende, der var død og gruppe 3 fik samme historie, samt en anden historie om, at testlokalet havde været udsat for en række underlige hændelser med den afdødes spøgelse (ibid., 373). Bering målte deres tendens til prosocial adfærd ud fra hvor lang tid, der gik, inden vedkommende trykkede svaret væk fra skærmen. Desto kortere tid deltagerne tog om at fjerne svaret, desto større tendens til prosocial adfærd ved ikke at snyde sig til det korrekte svar. Resultatet bekræftede hypotesen, der gik på, at gruppe 3 burde slette svaret hurtigst, idet priming om en overnaturlig agent har en moraliserende effekt på mennesket.

Bering konkluderer ud fra undersøgelsen, at der må være nogle psykologiske mekanismer i mennesket, der gør, at der findes en tendens til at forøge prosocial adfærd under overvågning af overnaturlige agenter. Dette bruger han til at argumentere for opfattelsen af, at menneskets evne til at forestille sig noget, der overskrider døden,

³ Det skal dog pointeres, at stigningen måles på en 1-10 skala, og stigningen kun er 0.34. Den er derfor ikke yderligt markant.

har haft en afgørende funktion i vores forfædres tid. Hvis man har opretholdt et godt omdømme (ved prosocial adfærd), var der lav risiko for social udstødelse af gruppen. Denne forestillingsevne har derfor haft afgørende betydning for, hvordan mennesket har udviklet sig.

Hvor Berings fokus udelukkende ligger på menneskets forestillingsevne, og ikke funktion, og derved den individuelle dimension af religion, danner religionens kollektive funktion baggrund for Graham og Haidts hypotese, som vil blive præsenteret nedenfor.

2.3 Moralske intuitioner

Den anden tilgang til studiet af, om religion fremmer prosocial adfærd er en social-funktionalistisk, durkheimiansk religionsforståelse, der baseres på, at religion kan ses som en bekræftelse af moralske og sociale strukturer (Graham & Haidt 2010, 140-141). I artiklen *Beyond Beliefs: Religions Bind Individuals Into Moral Communities (2010)* påpeger de, at forståelsen af mennesket har været for individualistisk orienteret og derved overset den afgørende sociale funktion, som religion har. Modsat Berings hypotese om, at individuelle forestillinger fremmer prosocial adfærd, påpeger de, at det er den religiøse adfærd i en gruppe, der har denne funktion. Deres udgangspunkt er, at der synes at være nogle universelle moralske intuitioner på spil i mennesket, og på baggrund heraf danner de *Moral Foundation Theory*. Denne er baseret på fem forskellige moralske domæner: *harm/care, fairness/reciprocity, in-group/loyalty, authority/respect og purity/sanctity*. De to første domæner er gældende særligt for at sikre individets basale rettigheder og social overlevelse, mens de sidste tre repræsenterer den stærke moral, som et kollektiv grundlæggende baserer sig på (ibid., 143). Det, at være medlem af en gruppe, skaber en samhørighedsfølelse, der igangsætter de sidste tre moralske intuitioner. Eksempelvis vil man ekskludere en, der ikke viser samme loyalitet eller bidrag over for gruppen, som én selv. Dette kan man dog argumentere for bundet i en aktivering af individets moralske retfærdighedsfølelse (*fairness*).

Graham og Haidt mener, at de ved at have denne moralske, kollektive tilgang kan forklare tre grundlæggende mysterier om religion, der synes at være svære at opklare. Det første mysterium drejer sig om, hvorfor religiøse mennesker er lykkeligere end ikke-religiøse, hvoraf de gængse teorier går på, at det religiøse indhold, og dermed forestillinger, blandt andet er medvirkende til at nedsætte angsten for generelle usikkerheder, lidelser og død (*coping*). Studier viser dog, at det er den fælles religiøse

praksis, der gør, at mennesket bliver lykkelig. Det er den tætte, sociale gruppe, der konstituerer en længerevarende lykkefølelse (ibid., 144). Endvidere kan andre sociale grupper dog udfylde den samme funktion for mennesket, så længe alle fem moralske domæner bliver aktiveret. De konkluderer derfor, at religion godt kan være medvirkende til at lægge en dæmper på nærværende trusler, men at det er funktionen af det moralske fællesskab, religiøst eller ej, der skaber lykkefølelsen.

Det næste mysterium, der undersøges, bunder i, hvorfor religiøse mennesker tilsyneladende er mere generøse end andre (ibid., 146). Den klassiske forklaring herpå har været, at det skyldes selvinteresse – at mennesket blot donerer mere til velgørenhed med henblik på at blive frelst ved dommedag (kristen udgangspunkt). Graham og Haidt konkluderer dog på baggrund af flere undersøgelser, at der ikke ses en kausal sammenhæng mellem religiøsitet og generøsitet, men at det derimod er det nære fællesskab, religiøst eller ej, der skyldes gavmildheden: "(...) participation in a moral community that explicitly values charity and selflessness increases charitable behavior." (ibid.). Hvis den nære gruppes etos er baseret på gavmildhed, tillid og gensidig afhængighed, så vil det derfor også afføde mere generøse mennesker. Dette kan siges at hænge sammen med aktiveringen af omdømmekontrol, som blev fremhævet i forgående afsnit. Hvor man ifølge Bering aktiverer den med henblik på overnaturlige agenter og deres eventuelle straf, får den nære gruppe her den samme funktion for mennesket og sikrer derved inklusionen i fællesskabet.

Det tredje og sidste mysterium går på, hvorfor mange mennesker er religiøse. Her afviser de, at biprodukt teorien (Boyer) eller teorien om kostbare signaler alene kan være en fyldestgørende forklaring på menneskets fortsatte religiøsitet. Han mener, ligesom Bering, at religion sandsynligvis kan finde sin oprindelse i biproduktteorien, men at de efterfølgende effekter, som eksempelvis gruppedannelse, har gjort det til en adaptation. Graham og Haidt påpeger, at hvis religiøse forestillinger styrker gruppen, så må man forvente at de individer, der er en del af en religiøs gruppe, vil klare sig bedre, og derved vil den religiøse idé blive selekteret til fordel for andre idéer (ibid., 147). De stiller endvidere spørgsmålet om, om andre former for gruppedannelse kan tænkes at have samme effekt, og dette afviser de ikke. De lægger sig op ad Durkheims funktionalistiske tilgang til religion og fremhæver, at det er religions kollektive funktion og ikke religionen i sig selv, der skal studeres. Religion kan dog gennem aktivering af alle domæner, individuelle som kollektive, på tværs af forskelle blandt individer, forene mennesker, som man endnu ikke ser på samme måde i andre sekulære grupper.

Det kan skabe en forbindelse mellem mennesker og bevirke en samhørighedsfølelse via en praksisform, der kan rumme alle individer (ibid.). Hos Graham og Haidt er det derfor kollektiv praksis, der fører til en prosocial adfærd og ikke individuelle forestillinger, som religion er med til at fostre. Religion aktiverer derimod intuitive, universelle, a-priori moralske forestillinger i mennesket, hvilket fører til en prosocial adfærd. Et videre arbejde kunne måske være, om der er forskel på, hvor meget de specifikke intuitioner aktiveres i de forskellige religioner – man kunne måske formode, at særlige doktrinære religioner vil aktivere stærkere moralske følelser under *authority/respect* domænet.

3. Fører religion til prosocial adfærd?

Jeg har valgt at inddrage et tredje perspektiv på studiet af religion og moral, som er præsenteret ved Shariff og Norenzayan. Deres studie kan kaste lys over resultaterne af både Berings eksperimentelle studie og Graham og Haidts teoretiske. Studiet viser samme tendens som hos Bering – at religion fremmer prosocial adfærd - men det kan også være med til at belyse nogle argumenter for, at det ikke nødvendigvis udelukkende er religion i sig selv, der har denne effekt. Ser man på Shariff og Norenzayans studie *God Is Watching You (2007)*, ser man endnu end sammenhæng mellem følelsen af overvågning og prosocial adfærd, tilsvarende det vi fandt hos Bering i andet afsnit. De vil også teste, hvorvidt religion fører til en prosocial adfærd, og dette operationaliserede de gennem 'diktatorspillet' med tre forskellige prøvegrupper. Den første gruppe fungerede som en kontrolgruppe, den anden gruppe blev religiøs primet og den tredje blev sekulært primet (Shariff & Norenzayan 2007, 805). Den indledende priming går kort sagt ud på, at man inden selve forsøget udsættes for en *scrambled-sentence* opgave, hvor man får tildelt et ark med nogle bogstaver eller ord, som man skal danne sætninger ud fra. Gruppe to modtog priming i form af særlige religiøse ord, og gruppe tre modtog priming i form af ord, der lægger sig op ad ordensmagten, domstole eller andet der kan repræsentere idéen om retfærdighed og autoritet (ibid.). Resultatet bliver som forventet, at den religiøse gruppe giver mere end kontrolgruppen, men det viser sig samtidig, at den sekulære priming har lige så stor effekt som den religiøse, idet de giver ligeså meget (ibid.). Shariff og Norenzayan giver to mulige forklaringer herpå, hvoraf den ene er følelsen af overvågning, som Bering også påpegede i sit studie. Gennem priming aktiveres forestillingen om, at der er nogen, der holder øje med os. Dette fjerner følelsen af anonymitet og sætter gang i vores omdømmekontrol. Der sy-

nes altså igen at være noget, der tyder på, at følelsen af overvågning aktiverer nogle mekanismer i mennesket, der fører til prosocial adfærd (ibid., 807). Dog er det værd at notere, at det ikke nødvendigvis er religion i sig selv, der er med til at fremme denne adfærd. I kraft af at sekulær priming har samme effekt, vil man kunne argumentere for, at det er deres anden forklaring, associationsmodellen, der er skyld i denne prosociale adfærd. Fordi mennesket associerer det guddommelige med egenskaben 'gavmildhed', vil det automatisk skabe en effekt af dette uafhængigt af menneskets egen bevidsthed. Det samme kan siges at være gældende for priming af de sekulære begreber, hvor man kunne forestille sig, at association med politi eller domstole afføder en spontan reaktion, der fordrer til retfærdighed og derved prosocial opførsel. Det kan argumenteres for, at det ubevidst aktiverer en moralsk intuition, nemlig det andet domæne i Graham og Haidts Moral Foundation Theory - *fairness/reciprocity*. På den anden side kunne den sekulære priming også give en følelse af, at ens anonymitet forsvinder og derved følelsen af overvågenhed, og igen aktiveres omdømmekontrollen. Men pointen jeg vil fremhæve fra dette studie er, at det ligeså vel kan være noget sekulært som noget religiøst, der medfører en prosocial adfærd. Det lægger sig op ad den teori, Graham og Haidt repræsenterer - at mennesket har nogle intuitive moralske intuitioner, der kan blive aktiveret flere forskellige steder fra. Religion kan derfor blot være ét udtryk ud af flere, der aktiverer disse allerede indlejrede, instinktive moralske egenskaber.

4. Konklusion

Igennem forskningen af religion og moral er der ingen tvivl om, at der kan ses en sammenhæng mellem disse. Gennem Berings studie blev det belyst, at religiøse forestillinger aktiverer en omdømmekontrol, der fremmer den prosociale adfærd hos individer, hvilket evolutionshistorisk har været medvirkende til at garantere menneskets overlevelse. Hos Graham og Haidt blev vi præsenteret for intuitive moralske idéer hos mennesket, der blandt andet kan aktiveres gennem speciel, gruppeorienteret adfærd, som især er at finde i religion. Der er dog studier, der viser, at blandt andet sekulær priming også kan føre til samme prosociale adfærd, hvilket også påpeges i deres teoretiske studie. Man kan derfor sætte spørgsmålstegn ved, om prosocial adfærd virkelig er en effekt af religion. Måske er det ikke det, at det er religion, men måske er det i stedet interne gruppestrukturer eller menneskets tendens til at udløse en omdømmekontrol under følelsen af overvågning, der fremmer den prosociale adfærd. Det kunne være interessant efterfølgende at arbejde videre med problematikken om, hvordan individet

sikrer sig en stabil kollektiv gruppe med færrest mulige snyltere. Her ville det være oplagt at inddrage studiet som Max Webers i USA, hvor han påpeger, hvordan religiøse tilhørsforhold i århundreder har været med til at sikre individers sociale adfærd. Her er det gruppens stærke moralske etos, der er med til at sikre individernes prosociale adfærd og ikke forestillinger om overnaturlige agents overvågning (Hammer & Sørensens 2010, 103).

5. Litteraturliste

Albinus, Lars

2012 *Studium Generale – en bog om væren og viden*, Klim, Aarhus.

Bering, Jesse M. *et al.*

2005 Reasoning about dead agents reveals possible adaptive trends. *Human Nature*, 16(4), 360-381

Boyer, Pascal

2000 ”Functional Origins of Religious Concepts: Ontological and Strategic Selection in Evolved Minds”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 6 (2), 195-214.

Graham, J., & Haidt, J.

2010 “Beyond beliefs: Religions bind individuals into moral communities”, *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 140-150.

Hammer, Olav & Jesper Sørensen

2010 *Religion i psyke og samfund*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus.

Shariff, Azim. F., & Ara Norenzayan

2007 “God Is Watching You Priming God Concepts Increases Prosocial Behavior in an Anonymous Economic Game”, *Psychological Science*, 18(9), 803-809.